

Επιστημονική Εργασία υπό Εξέλιξη (Working Paper) No. 822

**Η κοινωνικοποίηση της επένδυσης από τον Keynes στον Minsky και
ακόμα πιο πέρα**

Του

**Riccardo Bellofiore
Πανεπιστήμιο του Μπέργκαμο**

Δεκέμβριος 2014

The Levy Economics Institute Working Paper Collection presents research in progress by Levy Institute scholars and conference participants. The purpose of the series is to disseminate ideas to and elicit comments from academics and professionals.

Levy Economics Institute of Bard College, founded in 1986, is a nonprofit, nonpartisan, independently funded research organization devoted to public service. Through scholarship and economic research it generates viable, effective public policy responses to important economic problems that profoundly affect the quality of life in the United States and abroad.

Levy Economics Institute
P.O. Box 5000
Annandale-on-Hudson, NY 12504-5000
<http://www.levyinstitute.org>

Copyright © Levy Economics Institute 2014. All rights reserved

Περίληψη

Ένας συνδυασμός των ιδεών του Καρλ Μαρξ για την εργασία και του Hyman Minsky για το χρηματοοικονομικό σύστημα είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση της σημερινής καπιταλιστικής πραγματικότητας και για παρεμβάσεις στην οικονομική πολιτική. Ο καλύτερος τρόπος για να επιτευχθεί αυτό είναι μέσα από μια ιστορική ανάλυση, που εξετάζει τα διάφορα στάδια της εξέλιξης του καπιταλισμού. Με άλλα λόγια, αυτό που απαιτείται είναι μια μη-μηχανική θεωρία των μακρών κυμάτων στα πρότυπα της ανάλυσης του Schumpeter όπου ο χρηματοοικονομικός κεϋνσιανισμός του Minsky ενσωματώνεται στο πλαίσιο της ανάλυσης του Μαρξ για τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής. Αυτά είναι δύο απαραίτητα στοιχεία για την κατανόηση της ανόδου και της πτώσης του νεοφιλελευθερισμού. Ο Minsky πρόσφερε σημαντικά στοιχεία για την κατανόηση της λεγόμενης «νέας οικονομίας» του καπιταλισμού μέσω της οξυδερκούς αντίληψής του για τη νέα μορφή του καπιταλισμού, που προέκυψε την περίοδο της κεϋνσιανής εποχής και που ονόμασε «money manager capitalism». Η «νέα οικονομία» κατέρρευσε για πρώτη φορά με την κρίση των εταιριών dot-com και στη συνέχεια με την κρίση των subprime. Η εστίαση είναι στις μακροπρόθεσμες αλλαγές στον καπιταλισμό, στα στεγαστικά δάνεια υψηλού κινδύνου. Το κείμενο εστιάζει στις μακροπρόθεσμες αλλαγές στον καπιταλισμό, ιδίως σε αυτό που ο L. Randall Wray αποκαλεί η «προσέγγιση σταδίων» του Minsky. Ο στόχος μας είναι να δείξουμε ότι αυτό το θέμα σχετίζεται άμεσα με το θέμα της κοινωνικοποίησης της επένδυσης, που βρίσκεται στο επίκεντρο των συμπερασμάτων στο βιβλίο του Minsky το 1975 για τον Keynes.

1. Εισαγωγή

Ένας συνδυασμός των ιδεών του Καρλ Μαρξ για την εργασία και του Hyman Minsky για το χρηματοοικονομικό σύστημα είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση της σημερινής καπιταλιστικής πραγματικότητας και για παρεμβάσεις στην οικονομική πολιτική. Ο καλύτερος τρόπος για να επιτευχθεί αυτό είναι μέσα από μια ιστορική ανάλυση, που εξετάζει τα διάφορα στάδια της εξέλιξης του καπιταλισμού. Με άλλα λόγια, αυτό που απαιτείται είναι μια μη-μηχανική θεωρία των μακρών κυμάτων στα πρότυπα της ανάλυσης του Schumpeter όπου ο χρηματοοικονομικός κεϋνσιανισμός του Minsky ενσωματώνεται στο πλαίσιο της ανάλυσης του Μαρξ για τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής. Αυτά είναι δύο απαραίτητα στοιχεία για την κατανόηση της ανόδου και της πτώσης του νεοφιλελευθερισμού. Αν και ο Minsky απεβίωσε το 1996, όταν η «νέα οικονομία» εμφάνιζε τον πραγματικό χαρακτήρα της, η θεωρία του γύρω από τον λεγόμενο «money manager capitalism» προσφέρει σημαντικά στοιχεία για την κατανόηση της νέας μορφής του καπιταλισμού που αναδύεται στον απόηχο της κρίσης της αποκαλούμενης Χρυσής Εποχής. Η «νέα οικονομία» κατέρρευσε για πρώτη φορά με την κρίση των εταιριών dot-com και στη συνέχεια με την κρίση των subprime. Η εστίαση είναι στις μακροπρόθεσμες αλλαγές στον καπιταλισμό, στα στεγαστικά δάνεια υψηλού κινδύνου. Το κείμενο εστιάζει στις μακροπρόθεσμες αλλαγές στον καπιταλισμό, ιδίως σε αυτό που ο L. Randall Wray αποκαλεί η «προσέγγιση σταδίων» του Minsky. Ο στόχος μας είναι να δείξουμε ότι αυτό το θέμα σχετίζεται άμεσα με το θέμα της

κοινωνικοποίησης της επένδυσης, που βρίσκεται στο επίκεντρο των συμπερασμάτων στο βιβλίο του Minsky το 1975 για τον Keynes.

2. Τα μακρά κύματα της καπιταλιστικής εξέλιξης και η άποψη του Minsky για τα στάδια του καπιταλισμού

Πριν ξεκινήσουμε, υπενθυμίζουμε στον αναγνώστη την επιχειρηματολογία του Minsky στην εργασία του «Money and Crisis in Schumpeter and Keynes» (Minsky, 1986, που πρωτογράφηκε το 1983). Ο Keynes και ο Schumpeter είναι παρόμοιοι. Σύμφωνα με τις απόψεις και των δύο, το χρήμα δεν αποτελεί ένα εξωτερικό περιουσιακό στοιχείο. Πράγματι, όπως ήδη άφησε να εννοηθεί ο Μαρξ στο «Κεφάλαιο» και υπογραμμίζει η παλαιά και νέα θεωρία του νομισματικού κυκλώματος, το χρήμα εισάγεται στην οικονομική διαδικασία ως χρηματοδότηση για την παραγωγή. Ο Minsky, ωστόσο, επέμενε ότι σε μια κλειστή οικονομία χωρίς δημόσιο τομέα και χωρίς χρέος των νοικοκυριών, η χρηματοδότηση όχι μόνο επιτρέπει το ξεκίνημα της καπιταλιστικής παραγωγής, αλλά χρηματοδοτεί επίσης τη μακροπρόθεσμη επενδυτική ζήτηση και την κυριότητα των κεφαλαιουχικών περιουσιακών στοιχείων. Ταυτόχρονα, συμφωνεί με τον Kalecki ότι οι ταμειακές ροές προς τις μη χρηματοοικονομικές επιχειρήσεις καθορίζονται από αυτόνομες καπιταλιστικές δαπάνες. Ο Kalecki, ο οποίος αντλούσε έμπνευση από τα γραπτά του Μαρξ και της Λούξεμπουργκ, αναφέρεται όχι μόνο στις ιδιωτικές επενδύσεις αλλά και στην κατανάλωση των καπιταλιστών, ενώ παραμένει πιστός στην υπόθεση της κλασικής οικονομικής θεωρίας ότι οι εργαζόμενοι δεν αποταμιεύουν.

Ο Minsky επικεντρώθηκε στους χρηματοοικονομικούς προσδιοριστικούς παράγοντες της επένδυσης, οι οποίοι εξαρτώνται από τη δυναμική ενός συστήματος δύο τιμών. Η τιμή της προσφοράς του κεφαλαίου σχετίζεται με την τιμή της τρέχουσας παραγωγής. Η τιμή της ζήτησης των περιουσιακών στοιχείων του κεφαλαίου είναι η ζήτηση για εκείνα τα περιουσιακά στοιχεία τα οποία μπορούν να διατηρηθούν σε ένα χαρτοφυλάκιο για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Τα κεφαλαιουχικά αγαθά είναι συνεπώς μόνο ένα από τα πολλά παραδείγματα των πάγιων περιουσιακών στοιχείων. Η προσφορά χρήματος μπορεί να επηρεάσει την τιμή της ζήτησης των πάγιων στοιχείων του ενεργητικού, αλλά δεν επηρεάζουν άμεσα το επίπεδο των τιμών της τρέχουσας παραγωγής. Ο Minsky επέμενε ότι τα δάνεια διαμορφώνουν καταθέσεις από το πουθενά και υπογράμμισε τις συνεχείς καινοτομίες στον τομέα της χρηματοδότησης, τοποθετήσεις που έφεραν τις απόψεις του κοντά στην κυκλωματική και μετακεϋνσιανή κατανόηση του χρήματος. Αυτό που ειδικά χαρακτηρίζει την προσέγγιση του Minsky είναι η έμφαση στις διασυνδέσεις ανάμεσα στους ισολογισμούς, καθώς και η επιμονή ότι οι δομές των επιχειρηματικών υποχρεώσεων έχουν σημασία.

Το βασικό ερώτημα που προκύπτει από αυτό το πλαίσιο της έρευνας είναι το εξής: τι θα συμβεί αν δεν εκπληρωθούν οι δανειακές υποχρεώσεις; Όσο μεγαλύτερες είναι οι υποχρεώσεις λόγω της ιδιωτικής υπερχρέωσης τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα της κατάρρευσης της αξίας του ενεργητικού «αν συμβεί κάτι», όπως ανέφερε μερικές φορές ο Minsky (απορρίπτοντας οποιαδήποτε μηχανική αλληλουχία των γεγονότων). Οι καινοτομίες σουμπετεριανής λογικής στην χρηματοδότηση οδηγούν από τη σταθερότητα

στην αστάθεια, από τη hedge χρηματοδότηση στην ευθραυστότητα. Μια πτώση στις ταμειακές εισροές ή/και η επιδείνωση των συνθηκών χρηματοδότησης μπορεί να προκαλέσει χρηματοπιστωτική κατάρρευση, που θα συνοδευθεί από μια απότομη πτώση στις επενδύσεις, στα έσοδα και τα κέρδη. Η κάμψη, χωρίς θεσμικές παρεμβάσεις, μετατρέπεται σε ύφεση. Ένα «ισχυρό κράτος» μπορεί να διευκολύνει τη διατήρηση του κέρδους και των ταμειακών ροών μέσω των διακριτικών δημοσιονομικών ελλειμμάτων και των ενσωματωμένων αυτόματων σταθεροποιητών. Την ίδια στιγμή, η «ισχυρή τράπεζα» μπορεί να παρέμβει ενεργά ως δανειστής έσχατης καταφυγής. Η διάλυση του χρηματοπιστωτικού συστήματος, μετά την στροφή προς τους συντηρητικούς ισολογισμούς και τον αποπληθωρισμό του χρέους, μπορεί να σταματήσει. Το κραχ της δεκαετίας του 1930 μπορεί να αποφευχθεί, όπως τελικά και έγινε μετά το 1945. Ωστόσο, αυτό που συνέβη κατά τη διάρκεια της περιόδου που κυριαρχείται από την οικονομική πολιτική που συνδέεται με τη σύνθεση της νεοκλασικής οικονομικής τη δεκαετία του '60 ήταν ότι οι κρατικές άμεσες δαπάνες, που καθοδηγούνταν από τους στρατιωτικούς εξοπλισμούς και τον μιλιταρισμό, ήταν ως επί το πλείστον μη στοχευμένες και αντιπαραγωγικές. Το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας βασιζόταν στις μεταβιβαστικές πληρωμές και όχι στη δημιουργία θέσεων εργασίας και πόρων.

Η πτώση στις τιμές των περιουσιακών στοιχείων περιορίστηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και στη συνέχεια αντικαταστήθηκε από μια τάση ανοδικής αστάθειας. Με τον καιρό, μετά την περίοδο του στασιμοπληθωρισμού, οι χρηματοδοτικές και οικονομικές δομές εξελίχθηκαν προς μια διαφορετική μορφή αστάθειας. Η οικονομία χαρακτηριζόταν από τη συνεχή άνοδο στις τιμές των κεφαλαιακών περιουσιακών στοιχείων. Η καταπολέμηση των παλαιών και νέων μορφών χρηματοοικονομικής αναταραχής απαιτούσε ένα διαφορετικό είδος πολιτικής παρέμβασης, που καταλήγει στην παραδοσιακή μορφή του κεϋνσιανισμού.

3. Ο Michal Kalecki και η Joan Robinson

Στις 27 Δεκεμβρίου του 1971, η Joan Robinson έδωσε μια ομιλία σε συνεδρίαση της American Economic Association στη Νέα Ορλεάνη (Robinson 1972). Το κείμενο στο οποίο βασίστηκε η ομιλία της αποδείχθηκε απίστευτα διορατικό και είναι πολύ διδακτικό ακόμη και σήμερα. Η Robinson αντιλήφθηκε τον ερχομό της «δεύτερης» κρίσης στην οικονομική θεωρία. Κατά μία έννοια, δεν ήταν μόνο μια κρίση της νεοκλασικής θεωρίας (όπως η πρώτη), αλλά επίσης μια κρίση του κεϋνσιανισμού. Η «πρώτη» κρίση ήταν αυτή που είχε τις ρίζες της στη Μεγάλη Ύφεση. Το κυρίαρχο δόγμα ήταν η «ελεύθερη οικονομία» και εκθείαζε τις θετικές συνέπειες από την ελεύθερη λειτουργία των δυνάμεων της αγοράς. Η πλήρης κατάρρευση της οικονομίας της αγοράς στη δεκαετία του 1930 διέβρωσε την αξιοπιστία του δόγματος *laissez faire*, σύμφωνα με το οποίο υπήρχε μια φυσική τάση προς την ισορροπία πλήρους απασχόλησης. Ο Keynes έδειξε ότι, σε έναν κόσμο που χαρακτηρίζεται από μελλοντική αβεβαιότητα και ένα αμετάκλητο παρελθόν, το χρήμα και η χρηματοδότηση είναι απαραίτητα. Αυτή η τελευταία κατάκτηση επίσης αποστειρώθηκε από τη σχιζοφρένεια των (τότε) Νέων Οικονομικών ανάμεσα στη νεοκλασική μικροοικονομική και τα κεϋνσιανά μοντέλα όπου η ακούσια ανεργία προέκυπτε από τις δυσκαμψίες και τις ατέλειες.

Η Robinson υποδέχθηκε τον Michał Kalecki ως έναν οικονομολόγο που παρέχει μια πιο γενική θεωρία από την «Γενική Θεωρία» του Keynes. Ο Kalecki εισήγαγε στην ανάλυση τον ατελή ανταγωνισμό και έδειξε τον τρόπο με τον οποίο η καπιταλιστική δαπάνη καθορίζει το μερίδιο των κερδών. Ο Kalecki (1943) προσδοκούσε αυτό που πιστεύουμε ότι ήταν ένας από τους βασικούς λόγους για την κρίση στη Χρυσή Εποχή του καπιταλισμού. Ναι, η πλήρης απασχόληση μπορεί να επιτευχθεί μέσω των κρατικών δαπανών. Όμως, υπάρχουν σημαντικά πολιτικά εμπόδια. Το ένα από αυτά είναι η αντιπάθεια γενικά προς την κρατική παρέμβαση. Ένα δεύτερο εμπόδιο είναι η αντιπάθεια προς την «κατεύθυνση», δηλαδή τη σύνθεση των κρατικών δαπανών (δημόσιες επενδύσεις και επιδότηση της κατανάλωσης). Ένα τρίτο εμπόδιο είναι η αντιπάθεια προς τις κοινωνικές συνέπειες της μόνιμης πλήρους απασχόλησης. Οι κρατικές δαπάνες δείχνουν ότι το κράτος μπορεί να ξεπεράσει την κρίση στην κατάσταση της εμπιστοσύνης, η οποία είναι ένα ισχυρό μέσο κοινωνικού και πολιτικού ελέγχου για την καπιταλιστική τάξη. Οι δημόσιες επενδύσεις προκαλούν φόβο αν βρίσκονται σε ανταγωνισμό με την ιδιωτική πρωτοβουλία. Η επιδότηση της κατανάλωσης θα μπορούσε να είναι επίσης πολύ επικίνδυνο πράγμα για τη σταθερότητα της καπιταλιστικής ηθικής που συνδέει την αμοιβή με την εργασία. Η μόνιμη πλήρης απασχόληση ενισχύει την αυτοπεποίθηση και την ταξική συνείδηση των μισθωτών, θέτοντας έτσι υπό αμφισβήτηση την πειθαρχία στα εργοστάσια και οδηγώντας στην πολιτική αστάθεια.

Οι αντιρρήσεις αυτές παύουν να υφίστανται κάτω από αυταρχικές μορφές διακυβέρνησης όπως ο ναζισμός, καθώς και αν οι κρατικές δαπάνες επικεντρώνονται στους εξοπλισμούς. Ως εκ τούτου, ο Kalecki προέβλεψε ένα καθεστώς πολιτικού επιχειρηματικού κύκλου. Η πλήρης απασχόληση θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο στο αποκορύφωμα μιας οικονομικής άνθησης, αλλά οι υφέσεις θα ήταν σχετικά ήπιες και βραχύβιες. Είναι κάπως παράδοξο το γεγονός ότι ο Kalecki έγραψε προς το τέλος της ζωής του ένα άρθρο με τον Tadeusz Kowalik (Kalecki και Kowalik 1971), όπου έθετε σε τέρμα τον σκεπτικισμό του σχετικά με μια πιθανή «ριζική μεταρρύθμιση» που θα σταθεροποιούσε τον καπιταλισμό. Ωστόσο, τη στιγμή που θεωρούσε ότι ο μεταρρυθμισμένος καπιταλισμός είχε πλησιάσει μια κατάσταση σχετικής σταθερότητας (που και οι δύο συγγραφείς απέδιδαν σε κάποιο υποτιθέμενο υψηλό βαθμό κοινωνικής συμμόρφωσης, με εξαίρεση το φοιτητικό κίνημα), ο καπιταλισμός έμπαινε σε μια βαθιά κρίση ακριβώς για τους λόγους που προσδοκούσε το 1943.

Η Robinson είχε απόλυτη αίσθηση του τι συνέβαινε πολιτικά. Η επιτυχία της ιδέας ότι οι καπιταλιστικές κυβερνήσεις έπρεπε να διατηρήσουν ένα υψηλό και σταθερό επίπεδο απασχόλησης οφείλετο στο γεγονός ότι δεν υπήρχε ανεργία στις κεντρικά κατευθυνόμενες οικονομίες. Εν πάση περιπτώσει, η επανάσταση του Keynes έλαβε χώρα στο πλαίσιο μιας θεωρίας που δεν μπορούσε να εξηγήσει το επίπεδο της απασχόλησης. Το επιχείρημα κερδήθηκε όχι τόσο από την εφαρμογή των προγραμμάτων του New Deal (που στην πραγματικότητα δεν ήταν κεύσινιανής προέλευσης), αλλά από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο οποίος, όπως έγραψε η Robinson, ήταν ένα απότομο πρακτικό μάθημα στον κεύσινιανισμό. Όταν επικρατούν ανεργία και χαμηλά κέρδη, οι κυβερνήσεις πρέπει να δαπανήσουν με όποιον τρόπο μπορούν. Στην πραγματικότητα, αποδείχθηκε ότι η πιο βολική μορφή δαπανών ήταν οι στρατιωτικοί

εξοπλισμοί. Η ανάπτυξη έγινε ο νέος ύμνος, η λύση σε κάθε πρόβλημα. Αλλά η απόλυτη και όχι μόνο η σχετική φτώχεια έκανε ξανά την εμφάνισή της και η περιβαλλοντική μόλυνση έγινε ενδημική.

Κατά συνέπεια, η δεύτερη κρίση προήλθε από την ανεπάρκεια μιας θεωρίας που δεν ήταν σε θέση να προσφέρει εξήγηση για το περιεχόμενο της απασχόλησης, μια θεωρία που δεν ρωτούσε ποιος ήταν ο σκοπός της απασχόλησης. Στο επίκεντρο υπήρχε το πρόβλημα της κατανομής των προϊόντων, αλλά και η κατανομή του εισοδήματος και του πλούτου, καθώς και η κατανομή του εθνικού εισοδήματος μεταξύ εργασίας και ιδιοκτησίας. Και οι δύο κρίσεις αφορούν το ερώτημα για το πώς θα μπορούσε να υπάρχει πλήρης απασχόληση χωρίς πληθωρισμό. Η Robinson δεν διστάζε να υπαινιχθεί ότι ο ίδιος ο Keynes ήταν υπεύθυνος για τις θεωρητικές και πολιτικές αποκλίσεις μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν οι κεϋνσιανοί μετέτρεψαν την ονειροπόληση του Keynes σε εφιάλτη.

4. Οι θέσεις του Keynes και του Minsky αναφορικά με την κοινωνικοποίηση της επένδυσης

Το κοινωνικό και πολιτικό σκεπτικό του Minsky στο έργο του «John Maynard Keynes» (1975) ταιριάζει απόλυτα με το θέμα μας. Αποτελεί τη λογική κατάληξη του θεωρητικού και αναλυτικού επιχειρημάτων του στο βιβλίο. Κάποιος δεν έχει παρά να κοιτάξει μόνο μερικές σελίδες από την εισαγωγή και τα δύο τελευταία κεφάλαια του βιβλίου για να καταλάβει τι γίνεται. Ο Keynes ο ίδιος φέρει ένα σημαντικό μερίδιο της ευθύνης για ό, τι συνέβη αργότερα. Ο Keynes, βέβαια, υποστήριξε μια ισότιμη οικονομία και τον κοινωνικό έλεγχο της επένδυσης, αλλά παραχώρησε πολύ χώρο στην παλιά σχολή.

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος μετατόπισε το επίκεντρο της ανάλυσης, εν μέρει επειδή η μεταπολεμική ανάπτυξη ξεκίνησε με ένα στερεό χρηματοπιστωτικό σύστημα λόγω της κρατικής πολεμικής χρηματοδότησης. Οι λεγόμενοι κεϋνσιανοί βασιζόντουσαν σε μοντέλα, θεωρητικά και πρακτικά, όπου το χρήμα και η χρηματοδότηση δεν είχαν ιδιαίτερη σημασία. Μετά από κάποιο χρονικό διάστημα, η Μεγάλη Ύφεση έγινε απλώς μια «μεγάλη εξαίρεση» και όλα επέστρεψαν πίσω στο «κανονικό» (στην πραγματικότητα, αυτός είναι ο τρόπος όπου οικονομολόγοι όπως ο Κρούγκμαν αντιδρούν στην ύφεση που ξέσπασε μετά την χρηματοοικονομική κρίση του 2008). Η ανάλυση απέσπασε από τον Keynes όλα αυτά που θα μπορούσαν να ενσωματωθούν στα τυποποιημένα οικονομικά και στην καπιταλιστική πολιτική. Η νεοκλασική μικροοικονομική διατηρήθηκε και μόνο μερικές τετριμμένα θεσμικές αλλαγές εισήχθησαν στη θεωρία. Αυτό σήμαινε την καταστολή της ομολογουμένως σιωπηρής άποψης για τους χρηματοδοτικούς επιχειρηματικούς κύκλους στη «Γενική Θεωρία» και τον περιορισμό της προσέγγισης του Keynes όσον αφορά την προοπτική μιας ισορροπημένης και σταθερής ανάπτυξης. Όπως έγραψε ο Minsky, «κι όμως δεν εγέρθηκαν ερωτήματα αναφορικά με το αν θα μπορούσε να διατηρηθεί η επιτυχία της τυποποιημένης πολιτικής, «για ποιούς» και «τι είδους», αλλά ούτε και ερωτήματα σχετικά με τη φύση της πλήρους απασχόλησης» (Minsky 1975, σελ. 16). Ο στόχος του Minsky ήταν να πάει πίσω, ακόμη και να ριζοσπαστικοποιήσει το έργο του Keynes.

Πράγματι, ο Minsky διαπίστωσε ότι ο τρόπος με τον οποίον παρουσίασε ο Keynes την πρότασή του για την κοινωνικοποίηση της επένδυσης στη «Γενική Θεωρία» δεν ήταν αρκετά ριζοσπαστικός. Στη δεκαετία του 1920 ο Keynes έβλεπε τον εαυτό του ως έναν άνθρωπο της αριστεράς, αλλά ο ίδιος περιέγραψε τη «Γενική Θεωρία» ως μια σχετικά συντηρητική προσέγγιση όσον αφορά τις επιπτώσεις της. Το κράτος θα έπρεπε οπωσδήποτε να θεσπίσει ελέγχους και να επηρεάσει την τάση κατανάλωσης. Όμως, καθώς είναι δεδομένο ότι είναι μάλλον απίθανο να μπορεί η τραπεζική πολιτική να προσδιορίσει επαρκώς υψηλές επενδύσεις μέσω της επιρροής της στα επίπεδα των επιτοκίων, η κοινωνικοποίηση της επένδυσης είναι απαραίτητη για τη διασφάλιση της πλήρους απασχόλησης. Ο Keynes, ωστόσο, ήταν ξεκάθαρος ότι αυτό δεν αποκλείει συμβιβασμούς με την ιδιωτική πρωτοβουλία και ότι θα πρέπει να εισαχθεί σταδιακά. Μάλιστα, πήγε ακόμη πιο πέρα: δεν υπάρχει κανένας λόγος να πιστεύουμε ότι ο καπιταλισμός δεν απασχολεί αποτελεσματικά τους συντελεστές παραγωγής ή ότι αποτυγχάνει στον καθορισμό της κατεύθυνσης της απασχόλησης (και είμαστε πίσω στο άρθρο της Robinson και στις κριτικές παρατηρήσεις που επιχειρεί).

Είναι ακριβώς σε αυτό το σημείο που οι επικρίσεις του Minsky αποκτούν σημασία. Ο Minsky βλέπει μια προφανή αντίφαση ανάμεσα στην κοινωνικοποίηση της επένδυσης ως μέσο για την επίτευξη της πλήρους απασχόλησης με την άποψη ότι η αγοραία κατανομή των πόρων είναι ικανοποιητική. Επιπλέον, ο Minsky είναι πεπεισμένος ότι το μίγμα «ισχυρού κράτους» και «ισχυρής τράπεζας» κατά τη διάρκεια της λεγόμενης Χρυσής Εποχής του καπιταλισμού μπόρεσε να πετύχει το στόχο της πλήρους απασχόλησης αλλά με μια συντηρητική χροιά. Αυτό που είδαμε χάρη στην σύνθεση της μεταπολεμικής πολιτικής δεν ήταν η κοινωνικοποίηση της επένδυσης, αλλά ένας συνδυασμός ιδιωτικών επενδύσεων και τεχνητής διέγερσης της κατανάλωσης. Η ετοιμότητα του Keynes να συμβιβαστεί με την ιδιωτική πρωτοβουλία σε συνδυασμό με την αποδοχή εκ μέρους του της νεοκλασικής άποψης ότι η αγορά κάνει σωστή δουλειά στο μικρο-κατανομητικό επίπεδο ματαίωσε την κοινωνικοποίηση της επένδυσης.

Η πλήρης απασχόληση διατηρήθηκε από τα κράτη μέσω δαπανών και με πολιτικές της κοινωνικής πρόνοιας, που συμπεριλάμβαναν κυρίως χρηματικές μεταβιβάσεις. Αντί της ευθανασίας της *rentier* οικονομίας, το αποτέλεσμα ήταν η εμφάνιση μιας οικονομίας υψηλού κέρδους και υψηλής επένδυσης. Αυτό, με τη σειρά του, απαιτούσε (ενάντια στο όραμα του Keynes) αδυσώπητη αύξηση των σχετικών αναγκών. Η άνοδος του *rentier* και επιχειρηματικού εισοδήματος ήταν άλλος ένας παράγοντας που ευνοούσε την κερδοσκοπία. Η οικονομία της Χρυσής Εποχής του Minsky περιλαμβάνει χαρακτηριστικά γνωρίσματα που δεν απέχουν πολύ από τον «μονοπωλιακό καπιταλισμό» του Baran και του Sweezy (και οι απόψεις του Sweezy για τον Keynes αντιμετωπίζονται θετικά): σπατάλη, στρατιωτικές δαπάνες, υποβάθμιση του βιολογικού και κοινωνικού περιβάλλοντος. Ο Minsky του 1975 βλέπει θετικά αυτό που ο ίδιος αποκαλεί η «κοινωνικοποίηση των towering heights»: κάτι που ο ίδιος θεωρεί ως συνεπές όχι μόνο με τον εναλλακτικό Keynes που κατασκεύασε, αλλά και με έναν μεγάλο, ευημερούντα και αναπτυσσόμενο ιδιωτικό τομέα.

Στην εργασία του «Stabilizing an Unstable Economy», ο Minsky (1986) έγραψε ότι αυτά που μπορούμε ενδεχομένως να έχουμε είναι κεϋνσιανές λειτουργίες μέσα σε μια

νομοθετημένη οικονομική δομή που αντανακλά μια προ-κεϋνσιανή αντίληψη της οικονομίας—αν ο «συνδυασμός των επενδύσεων που οδηγεί σε ελάχιστη καθαρή αύξηση του χρήσιμου κεφαλαίου, σε πολυετείς πολεμικές προετοιμασίες και σε καταναλωτικές μόδες κατορθώσει να διατηρήσει την απασχόληση» (Minsky 1975, σελ., 164). Καθώς αυτό το καπιταλιστικό μοντέλο τροφοδοτεί την (χρηματοοικονομική) αστάθεια και εμπεριέχει πραγματικές αντιφάσεις, «επιστρέφουμε αναπόφευκτα στο ερώτημα για ποιόν είναι φτιαγμένο το παιχνίδι και τι είδους παραγωγή θα έχουμε» (στο ίδιο): μια φράση που θυμίζει για άλλη μια φορά την προβληματική της Robinson. Για τον Minsky, αυτό σήμαινε επιστροφή στο 1933. Η εξάρτηση της οικονομίας από υψηλά κέρδη και υψηλές επενδύσεις θα πρέπει να διαλυθεί. Η προβλεπόμενη εναλλακτική λύση συνίσταται όχι μόνο (ούτε κατά κύριο λόγο, κατά τη γνώμη μας) από την προσέλευση της μέσης ροπής προς κατανάλωση, αλλά επίσης, και πιο σημαντικό, από την τοποθέτηση των δημοσίων επενδύσεων και της δημόσιας κατανάλωσης στον πυρήνα ενός νέου οικονομικού μοντέλου, πέραν αυτού του κεϋνσιανισμού όπως τον γνωρίζαμε μέχρι τώρα.

5. Ένα νέο New Deal

Τα επιχειρήματα αυτά δείχνουν ότι το πολιτικό σχέδιο του Minsky ήταν να επανασυνδέσει τη δική του ερμηνεία για το έργο του Keynes με τα προγράμματα του New Deal υπό το πρίσμα ενός νέου καινοτόμου συνδυασμού. Ο ίδιος γνώριζε καλά ότι το ιστορικό New Deal δεν συμβάδιζε πλήρως με τις ιδέες του Keynes. Ένα σημαντικό άρθρο (το οποίο επίσης παρουσιάστηκε σε συνέδριο στο Τορίνο το 1983 και δημοσιεύθηκε στα ιταλικά) είναι το κείμενό του που δημοσιεύθηκε στην επιθεώρηση «Telos» το 1981 με τον τίτλο «The Breakdown on the 1960s Policy Synthesis» (Minsky 1981). Δυστυχώς, η σύνθεση στην οποία έκανε αναφορά (και επέκρινε) έβλεπε τον Keynes Κέυνς μέσα από τον στρεβλωμένο καθρέφτη της νεοκλασικής σύνθεσης, μια οικονομική θεωρία που αδυνατεί να κατανοήσει ότι ο παρεμβατισμός είναι ανώτερος από την ελεύθερη αγορά όχι μόνο στην πράξη αλλά και στη θεωρία. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για έναν κόσμο στον οποίο αναγνωρίζεται ότι χρησιμοποιούνται ακριβά και μακράς διάρκειας κεφαλαιουχικά αγαθά, ότι τα άτομα εμπλέκονται σε εξελιγμένες και περίπλοκες μορφές χρηματοδότησης όχι μόνο για την παραγωγή αλλά και για την απόκτηση κεφαλαιουχικών περιουσιακών στοιχείων, και όπου οι τράπεζες και οι ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί συγκροτούν καινοτόμους κερδοσκοπικούς φορείς.

Για το New Deal, τα προβλήματα με το σύστημα του καπιταλισμού που κατέρρευσε το 1929 ήταν η πτωτική ευελιξία των τιμών, οι ατέλειες και η απάτη στο χρηματοπιστωτικό σύστημα. Το New Deal προέβη σε μεταρρυθμίσεις του χρηματοπιστωτικού συστήματος, σε αύξηση της χρήσης των πόρων, στη δημιουργία ενός κοινωνικού δικτύου ασφαλείας για το προσωπικό εισόδημα, στην ενεργοποίηση του κράτους ως άμεσος εργοδότης και στην εγκατάσταση εμποδίων κατά του αποπληθωρισμού. Αλλά ο Ρούσβελτ δεν ήταν κεϋνσιανός και ο Keynes δεν ήταν ρουζβελτιανός. Η αμειβόμενη απασχόληση πήρε τα ηνία από τις χρηματικές μεταβιβάσεις, οι οποίες είχαν δευτερεύουσα σημασία κατά τη διάρκεια της λειτουργίας των προγραμμάτων του New Deal. Και ο Minsky ήταν

σύμφωνος με όλα αυτά: η άποψή του ήταν ότι το κράτος πρόνοιας, όπως το ξέρουμε, ήταν καλό για τους καπιταλιστές αλλά όχι και τόσο καλό για τους δικαιούχους. Αλλά ο Ρούσβελτ απέδωσε τα αίτια της μαζικής ανεργίας στις θεσμικές ακαμψίες και όχι στην ανεπαρκή ζήτηση που οδηγούσε σε ισορροπία με ακούσια ανεργία. Για τον Ρούζβελτ, η «μεταρρύθμιση» ήταν το κύριο ζητούμενο και όχι η «ανάκαμψη», όπως ήταν για τον Keynes, ο οποίος πίεζε τον πρόεδρο να αντιστρέψει τις προτεραιότητές του. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η πραγματική έξοδος από τη Μεγάλη Ύφεση λαμβάνει χώρα στην πραγματικότητα μόνο με το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Αν και η φιλοσοφία του New Deal δεν συμεριζόταν τις απόψεις του Keynes για τα αίτια των αποτυχιών της αποτελεσματικής ζήτησης και της επένδυσης, έδινε ωστόσο μεγάλη έμφαση στην ανάγκη για διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Μόνο με την ενσωμάτωση αυτής της διάστασης στο όραμα του Keynes μπορεί να διασωθεί η άποψη του οικονομολόγου του Κέιμπριτζ για την κοινωνικοποίηση της συσσώρευσης, κάτι που δεν συνέβη την περίοδο της Χρυσής Εποχής του καπιταλισμού. Η κριτική του Minsky για την εμπειρία της περιόδου 1945–1980 ήταν πιο ήπια στο άρθρο που δημοσίευσε στην επιθεώρηση «Telos» από εκείνη που εμφανίζεται στο βιβλίο που δημοσίευσε το 1975. Οι στόχοι της διατήρησης μιας θέσης που προσεγγίζει την πλήρη απασχόληση και η βελτίωση της φτώχειας επετεύχθησαν. Ωστόσο, η ουσία μπορεί να είναι διαφορετική. Στο άρθρο του 1981 ο Minsky προτείνει ένα κεϋνσιανό New Deal: το κράτος θα πρέπει να ελέγχει τις αγορές και να δημιουργεί θεσμούς, έτσι ώστε όλοι να έχουν εισόδημα από την εργασία με τη μορφή μισθού. Επιμένει ότι η επίτευξη της πλήρους απασχόλησης που είναι ευάλωτη στην αστάθεια και ικανή στην εξάλειψη της φτώχειας απαιτεί καινοτόμα συστήματα παραγωγής και απασχόλησης που υπάρχουν εκτός της αγοράς και του καθεστώτος των ιδιωτικών επιχειρήσεων.

Ακόμα και θεωρητικά, ο Minsky πιστεύει ότι «ο Keynes, όπως και ο Schumpeter, μπορεί να θεωρηθεί ως ένας « μαρξιστής οικονομολόγος που είναι συντηρητικός και φιλοκαπιταλιστής» (Minsky 1981, σελ., 54) και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «υπό το πρίσμα διαφόρων παραλειπόμενων και το κεφάλαιο 24 της Γενικής Θεωρίας, ίσως να είναι εφικτό να μπορεί να θεωρηθεί ο Keynes ως οδηγός σε μια πρακτική του παρεμβατικού σοσιαλισμού προς τον καπιταλισμό» (στο ίδιο). Ο Minsky πάει ακόμη πιο πέρα και γράφει ότι «ο έλεγχος της χρηματοοικονομικής επιτροπής των γιγαντιαίων επιχειρήσεων είναι ο δρόμος προς έναν αποκεντρωμένο σοσιαλισμό (ή εναλλακτικά προς έναν καθοδηγούμενο παρεμβατικό καπιταλισμό)» (IVI, σελ., 57). Το συμπέρασμα ήταν: «η ταμπέλα δεν έχει καμία σημασία» (Minsky 1981, σελ., 54).

Η έκφραση «κοινωνικοποίηση της επένδυσης» δεν εμφανίζεται στο «Stabilizing an Unstable Economy», ένα βιβλίο που επηρεάστηκε πολύ από την προεδρία του Ρέιγκαν. Ωστόσο, ίσως μπορεί να εξεταστεί στη βάση του ίδιου πλαισίου που προτείναμε για το άρθρο του Minsky που δημοσιεύθηκε το 1981—δηλαδή ότι η ουσία της συνταγής του για τον επιτυχημένο καπιταλισμό (από τις 57 ποικιλίες καπιταλισμού που υπάρχουν) δεν είναι τόσο διαφορετική από εκείνη που υποστηρίζουμε στην παρούσα μελέτη. Η πραγματική κρίσιμη διαφορά που προκάλεσε η δεκαετία του 1980 είναι, κατά τη γνώμη μας, η σαφής διατύπωση του Minsky για τα στάδια της ανάπτυξης του καπιταλισμού. Θα

εξετάσουμε αυτό το θέμα σε σχέση με την άποψή του για τον σύγχρονο καπιταλισμό και την κρίση στο υπόλοιπο μέρος της παρούσας εργασίας.

6. Η σουμπετριανή άποψη του Minsky για τα στάδια του καπιταλισμού

Η άποψη του Minsky για τα στάδια του καπιταλισμού εμφανίστηκε μέσα από ορισμένες παρεμβάσεις του γύρω από τον Schumpeter και τον Keynes. Η αφορμή ήταν τα ετήσια συνέδρια του 1983 για τους Μαρξ-Schumpeter-Keynes. Κατά την άποψή μας, που εν μέρει συμπίπτει με εκείνη του Minsky (1982), ο Schumpeter και ο Keynes είναι συμβατοί, δεδομένου ότι και οι δύο ανέλυσαν μια νομισματική οικονομία της παραγωγής και αντιπροσώπευαν για τον 20^ο αιώνα ότι αντιπροσώπευε ο Μαρξ για τον 19^ο αιώνα, δηλαδή ανήκαν και αυτοί στους μεγάλους διαφωνούντες. Και οι τρεις τους βασιζόντουσαν στις μακροοικονομικές αναλύσεις και συμμερίζονταν μια πιστωτική θεωρία του χρήματος. Έθεσαν το χρήμα στη βάση της οικονομικής θεωρίας, διατηρούσαν μια νομισματική θεωρία των επιτοκίων και (με κάποια ασάφεια από τη μεριά του Μαρξ, που την ξεκαθάρισε η Λούξεμπουργκ και ειδικά ο Kalecki) θεωρούσαν ότι η χρηματοδότηση και η επένδυση ήταν ανεξάρτητες από την αποταμίευση. Με την έμφαση στην καινοτομία στα χρηματοοικονομικά, η μακροπρόθεσμη αυτή προσέγγιση για την καπιταλιστική ανάπτυξη είναι ίσως η πιο σημαντική επιρροή του Schumpeter στη σκέψη του Minsky. Η συγκεκριμένη επιρροή διατηρήθηκε μέχρι το τέλος της ζωής του και εμφανίζεται έντονα στα τελευταία δημοσιευμένα έργα του (Minsky, 1986α, 1990, 1993, 1996).

Η θεωρητική-ιστορική αφήγηση του Minsky επικεντρώθηκε κυρίως στον καπιταλισμό στις ΗΠΑ. Ο τρόπος που περιλαμβάνει τον Kalecki (και μέσω αυτού, ως εκ τούτου, τον Μαρξ και την Λούξεμπουργκ) στην ανάλυσή του είναι σημαντικός. Τα κέρδη προκύπτουν από τον τρόπο που χρηματοδοτείται η επιχειρηματική επένδυση από το χρηματιστικό κεφάλαιο: έτσι έρχεται στο φως το καπιταλιστικό πλεόνασμα. Ο Keynes του Minsky πρόσθεσε το επίπεδο των τιμών των κεφαλαιακών περιουσιακών στοιχείων και επικεντρώθηκε στο να δείξει πώς η δυναμική του επιπέδου δύο τιμών (επηρεασμένη από την χρηματοδοτική δομή) καθορίζει το επίπεδο των επενδύσεων. Ο καπιταλισμός είναι ένας εξελικτικός κοινωνικός σχηματισμός καθώς εξαρτάται από τις αλλαγές που επηρεάζουν τόσο το παραγωγικό όσο και το χρηματιστικό κεφάλαιο. Ο ύστερος Minsky δεν περιόρισε τον εαυτό του στην περιγραφή της ισορροπίας της ακούσιας ανεργίας του Keynes με μια (σχετικά) βραχυπρόθεσμη προοπτική του επιχειρηματικού κύκλου στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης καπιταλιστικής ιστορικής διαμόρφωσης. Επεξεργάστηκε ρητά το ζήτημα του τρόπου με τον οποίο θα μπορούσαν να επηρεάσουν οι χρηματοδοτικές σχέσεις (η συνένωση τραπεζιτών, επιχειρηματιών και διαχειριστών χαρτοφυλακίου) την μακροπρόθεσμη εξέλιξη του καπιταλισμού. Αυτό επέτρεψε στον Minsky να ξεχωρίσει πέντε στάδια του καπιταλισμού: τον εμπορικό, τον βιομηχανικό, τον χρηματιστικό, τον διευθυντικό και τον «money manager» (διαχειριστές κεφαλαίων) καπιταλισμό.

Ο εμπορικός καπιταλισμός (που ανθίζει τον 17ο αιώνα) είναι το πρώτο στάδιο, αλλά σταδιακά μετατρέπεται σε δεύτερο στάδιο, που είναι ο βιομηχανικός καπιταλισμός (και

αποκτά επικαιρότητα τον 19^ο αιώνα). Οι εμπορικές τράπεζες χρηματοδοτούσαν τα εμπορεύσιμα αγαθά. Η ασύμμετρη γνώση είναι ήδη παρούσα στον εμπορικό καπιταλισμό ως συστατικό στοιχείο. Στον βιομηχανικό καπιταλισμό οι επιχειρήσεις χρειάζονται τεράστια ποσά χρηματοδότησης, ειδικά για τα μηχανήματα. Οι μακροπρόθεσμες επενδύσεις σε βαριές υποδομές (σιδηρόδρομους, μύλους, ορυχεία) απαιτούν τη συμμετοχή του κράτους ή/και της ρισκαδόρικης χρηματοδότησης. Όλα αυτά δημιούργησαν την αγορά για τις υπηρεσίες που παράγονται από τις επενδυτικές τράπεζες, οι οποίες επίσης χρηματοδότησαν την άνοδο των τραστ και των καρτέλ. Έτσι, κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, αναδύεται μια τρίτη μορφή του καπιταλισμού, ο χρηματιστικός καπιταλισμός. Οι επιχειρήσεις αναδείχθηκαν σε χρηματιστικές οντότητες και οι τράπεζες συνένωσαν τα επενδυτικά και εμπορικά τμήματα. Σε αυτό το στάδιο οι χρηματοδότες ήταν κυρίως οι επενδυτικοί τραπεζίτες και οι μεγάλες εταιρείες, ενώ οι μεγαλομέτοχοι είχαν το πάνω χέρι από τα διευθυντικά στελέχη των εταιριών. Στην Ευρώπη, και ειδικά στη Γερμανία, αυτή η εποχή αποτέλεσε το υπόβαθρο για την ανάλυση του Χίλφρεντιγκ στο έργο του Finanzkapital.

Δεδομένου ότι η παραγωγή απαιτεί ακριβό κεφαλαιακό εξοπλισμό, ο έντονος ανταγωνισμός και η πλεονάζουσα παραγωγική ικανότητα θα μπορούσε να οδηγήσει σε ανεπαρκείς ταμειακές εισροές για την εξόφληση του χρέους. Ο χρηματιστικός καπιταλισμός κατέρρευσε με το μεγάλο κραχ του 1929. Η επόμενη, τέταρτη φάση, ήταν ο διευθυντικός καπιταλισμός ως αποτέλεσμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Στον κόσμο του Μαρξ και του Schumpeter, του Wicksell και του Keynes πριν από τη «Γενική Θεωρία», τα κέρδη εξαρτώνται (κυρίως) από τις επενδύσεις που χρηματοδοτούνται από τις εμπορικές (και τις επενδυτικές) τράπεζες. Αλλά στον κόσμο του Kalecki και του Keynes της «Γενικής Θεωρίας», τα δημόσια ελλείμματα προσθέσουν στο πλεόνασμα. Είναι ο κόσμος που απεικονίζεται, αντίστοιχα, από την παλιά και με τη νέα θεωρία του νομισματικού κυκλώματος. Θα πρέπει επίσης να συμπεριληφθεί ο ρόλος του χρήματος ως απόθεμα αξίας, η εξωτερική χρηματοδότηση και η διαχείριση του χρέους. Αυτή είναι η χρηματοοικονομική προοπτική για την Χρυσή Εποχή του καπιταλισμού που υιοθετεί ο Minsky, προσθέτοντας ότι το χρέος για τη χρηματοδότηση των δαπανών στέγασης αποτελεί ένα άλλο μέσο για την ενίσχυση του κέρδους.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τα χρέη των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων κυμαίνονταν σε χαμηλά επίπεδα και η εξωτερική χρηματοδότηση περιλάμβανε τελικά το ισχυρό κράτος. Ο διευθυντικός καπιταλισμός θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια οικονομία υψηλών κερδών/υψηλών επενδύσεων/μεγάλων ελλειμμάτων. Χάρη στα κέρδη που προέρχονται από μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα και από το χρέος της χρηματοδότησης για την κατασκευή κατοικιών, οι εσωτερικές ταμειακές ροές των επιχειρήσεων ήταν σε θέση να χρηματοδοτούν τις επενδύσεις τους. Η οικονομική ισχύς μετατοπίστηκε από τους μεγαλομετόχους προς τους εταιρικούς διευθυντές, ενώ οι επιχειρήσεις, αντί των τραπεζιτών, έγιναν οι αφέντες της οικονομίας. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Minsky, ο καπιταλισμός μετατρέπεται σε ένα αυστηρά γραφειοκρατικό σύστημα. Αντί της δημιουργίας πόρων, το κράτος στήριζε την (μη παραγωγική) κατανάλωση και τους εξοπλισμούς.

7. Ο καπιταλισμός των διαχειριστών κεφαλαίων

Το όραμα των Μαρξ-Schumpeter, το οποίο ακολουθεί ο Minsky, είναι ότι κάθε μορφή καπιταλισμού οδηγείται προς διάλυση λόγω των εσωτερικών αντιφάσεων του ίδιου του συστήματος, αλλά και επειδή η κάθε νέα μορφή καπιταλισμού καλλιεργεί από μόνη της τους σπόρους της επόμενης φάσης. Ο Minsky πρόσθεσε το στοιχείο των θεσμικών δυνατοτήτων για τον περιορισμό της αστάθειας. Αυτό συνέβη για άλλη μια φορά, με την μετατόπιση του διευθυντικού καπιταλισμού προς τον καπιταλισμό των διαχειριστών κεφαλαίων (Minsky 1996).

Από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι και τη δεκαετία του 1960, βλέπουμε έναν καπιταλισμό όπου κυριαρχούν οι μεγάλες επιχειρήσεις, οι μεγάλες τράπεζες και τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα. Στο παιχνίδι αρχίζουν και μπαίνουν νέοι μεσάζοντες, όπως τα αμοιβαία κεφάλαια και τα συνταξιοδοτικά ταμεία. Οι εργοδότες του διευθυντικού καπιταλισμού προσφέρουν συνταξιοδοτικά προγράμματα στους εργαζόμενους και τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα αρχίζουν να διαχειρίζονται δυναμικά τα συνταξιοδοτικά ταμεία και άλλα περιουσιακά στοιχεία που κατέχουν διάφοροι οργανισμοί και τα νοικοκυριά. Η εκμετάλλευση του πλούτου ενσωματώνεται στο ιδιοκτησιακό καθεστώς των υποχρεώσεων των διαχειριζόμενων κεφαλαίων και όχι πλέον στις ατομικές επιχειρήσεις. Η οικονομική διαδικασία κυριαρχείται όλο και περισσότερο από τους διαχειριστές κεφαλαίων που είχαν ως στόχο την «αξιοποίηση του κεφαλαίου». Η συνολική απόδοση των χαρτοφυλακίων κατέστη το πρότυπο πάνω στο οποίο αξιολογούνταν οι ίδιοι οι διαχειριστές των κεφαλαίων. Η ανεξαρτησία των επιχειρήσεων από τις χρηματοπιστωτικές αγορές άρχισε να ξεθωριάζει και αναπτύσσεται μια αγορά για τον έλεγχο των επιχειρήσεων. Η επέκταση των διαχειριστών κεφαλαίων με κύριο προσανατολισμό τις υψηλές αποδόσεις και τα κεφαλαιακά κέρδη ανέπτυξε έντονα την επίδραση των χρηματοοικονομικών αγορών στην οικονομία. Οι θεσμικοί επενδυτές εξελίχθηκαν σε κυρίαρχο παίκτη της οικονομίας του διαχειριστικού κεφαλαίου. Στην αγορά των χρηματοοικονομικών μέσων, η κερδοσκοπική και υπερ-κερδοσκοπική ανάληψη θέσης από ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς χρηματοδοτήθηκε από τις τράπεζες μέσα από μια διαδικασία συνεχούς αναχρηματοδότησης. Τα κεφάλαια αγόραζαν μετοχές από υψηλά μοχλευμένες (και εξαγορασμένες) μη χρηματοοικονομικές επιχειρήσεις. Όπως πάντα, αλλά με περισσότερη δύναμη από ποτέ, η καινοτομία στον τομέα της χρηματοοικονομικής αποκαλύφθηκε ότι είναι ένας παράγοντας που διαβρώνει τη σταθερότητα και οδηγεί σε ευθραυστότητα.

Ο Minsky επιμένει ότι είναι η συμπεριφορά αυτών των κεφαλαίων που καθιστούν τη διαχείριση των επιχειρήσεων ιδιαίτερα ευαίσθητη στις αξιολογήσεις του χρηματιστηρίου και μετατρέπει τον αμερικανικό καπιταλισμό σε έναν ληστρικό κοινωνικό σχηματισμό. Η μακροπρόθεσμη προοπτική για την επένδυση κατέστη σχεδόν αδύνατη για τις μη-ατομικές επιχειρήσεις που εξαρτώνται από εξωτερική χρηματοδότηση ή συνεχή βραχυπρόθεσμη αναχρηματοδότηση. Όπως γράφει ο Minsky, «αναδύεται ένα ιδιόμορφο καθεστώς στο οποίο η κύρια δραστηριότητα στις χρηματοπιστωτικές αγορές απομακρύνθηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό από την κεφαλαιακή ανάπτυξη της χώρας» (Minsky 1993, σελ., 112). Αυτές οι αλλαγές επηρέασαν την εταιρική διακυβέρνηση, ευνοώντας την καθιέρωση ενός παραγωγικού συστήματος δικτύου μακριά από το

κάθετα ολοκληρωμένο εργοστάσιο, αλλά και από τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Η νέα διαμόρφωση προώθησε μια πολιτική συρρίκνωσης και συμπίεσης των μεταβλητών κόστους, που έθεσαν σε κίνδυνο τις συνθήκες εργασίας σε βαθμό που η απασχόληση έγινε ασυνεχής και επισφαλής.

Αν όντως αληθεύει ότι η επιθυμητή αύξηση του δείκτη μόχλευσης των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων που προέβλεπε το μοντέλο του Minsky αντιμετώπισε δυσχέρειες, η αύξηση της μόχλευσης έπρεπε να υλοποιηθεί ούτως ή άλλως. Το ιδιωτικό χρέος διογκωνόταν όχι μόνο για τις χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις αλλά και για τα νοικοκυριά. Η επίφαση της σταθερότητας που χαρακτήριζε τη λεγόμενη «Μεγάλη Εξομάλυνση», μια σταθερότητα που αναπαράγεται μέσω ολοένα και μεγαλύτερων ανισορροπιών, καλλιέργησε την αστάθεια και την αναταραχή, καθιστώντας μη βιώσιμη αυτή τη μορφή καπιταλιστικού σχηματισμού. Η υπόθεση της χρηματοοικονομικής αστάθειας υπέστη μετάλλαξη, αλλά σίγουρα δεν εξαφανίστηκε.

8. Η πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο χρηματιστικό κεφάλαιο

Αυτό το στάδιο (και η κυκλική προοπτική για την καπιταλιστική ανάπτυξη) είναι πολύ πιο διδακτικό σχετικά με τα χαρακτηριστικά του «νέου» καπιταλισμού του 1979–1980. Η μονεταριστική στροφή του Ρέιγκαν και της Θάτσερ στηριζόταν σε μια απόπειρα συμπίεσης της προσφοράς χρήματος όχι μόνο στα ονομαστικά αλλά και στα πραγματικά επιτόκια, κάτι που συμπίεσε τις ιδιωτικές επενδύσεις και οδήγησε στην εξάπλωση της αβεβαιότητας. Μαζί με την επίθεση κατά των συνδικάτων, των μισθών και των κοινωνικών παροχών, η συγκεκριμένη πολιτική θα μπορούσε να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για μια άλλη Μεγάλη Ύφεση, λόγω έλλειψη πραγματικής ζήτησης, αν δεν υπήρχαν οι απροσδόκητες και ισχυρές επεκτατικές προς διαφορετική κατεύθυνση τάσεις. Πράγματι, όπως γνώριζε καλά ο Minsky (αλλά και ο Sweezy), μια Μεγάλη Ύφεση είναι απίθανο να συμβεί ξανά (και η στασιμότητα δεν διαρκεί για πάντα). Στην πραγματικότητα, το μονεταριστικό πείραμα του 1979–1982 ήταν καταδικασμένο από την αρχή.

Η πρώτη με διαφορετική κατεύθυνση τάση πήρε τη μορφή των δίδυμων ελλειμμάτων της κυβέρνησης Ρέιγκαν: το δημοσιονομικό έλλειμμα (το οποίο ο Κρούγκμαν έχει ονομάσει οπλοποιημένος κεϋνσιανισμός) στήριξε την εσωτερική ζήτηση, ενώ το αρνητικό εμπορικό ισοζύγιο παρείχε εξωτερικές διεξόδους για τον ευρωπαϊκό και ασιατικό νεομερκαντιλισμό. Η δεύτερη με διαφορετικά κατεύθυνση τάση ήταν ο «ιδιωτικοποιημένος κεϋνσιανισμός» του Alan Greenspan. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, η ταξική πάλη εκ των άνω (όπως την χαρακτήρισε ο Warren Buffet) παρήγαγε μια συνεχή τραυματική εμπειρία για τους εργαζομένους (ένας όρος που αποδίδεται ανεκδοτολογικά στον Greenspan). Η κυριαρχία των διαχειριστών κεφαλαίων που ανέφερε ο Minsky σήμαινε ότι η μεσαία τάξη και οι αποταμιεύσεις των νοικοκυριών των εργαζομένων διοχετεύτηκαν σε ιδιωτικά, θεσμικά ταμεία και αγορές περιουσιακών στοιχείων, τροφοδοτώντας τον πληθωρισμό στην αγορά κεφαλαίων. Οι διαχειριστές κεφαλαίων αφομοιώθηκαν μέσω δικαιωμάτων προαίρεσης αγοράς μετοχών και της

αποστολής τους για τη μεγιστοποίηση των μερισμάτων και της αξίας των μετοχών. Σε συνδυασμό με έναν καταστροφικό ανταγωνισμό μεταξύ των παγκόσμιων παικτών στον τομέα της μεταποίησης και των υπηρεσιών, που παρήγαγε υπερπαραγωγή, η επακόλουθη εταιρική διακυβέρνηση προκάλεσε μια διαδικασία συγκεντροποίησης χωρίς συγκέντρωση. Οι συγχωνεύσεις και οι εξαγορές συνέχισαν να συγκεντροποιούν το κεφάλαιο. Ωστόσο, αυτό δεν οδήγησε σε υψηλότερη συγκέντρωση των μονάδων παραγωγής. Το αποτέλεσμα ήταν η εξαφάνιση μιας ομοιογενούς εργατικής τάξης και η αντικατάστασή της από τον κατακερματισμό και την αβεβαιότητα μιας εργατικής τάξης «χαμένη στο διάστημα» (Bellofiore και Vertova, 2006).

Αντί του γενικού όρου της χρηματιστικοποίησης, ο καπιταλισμός των διαχειριστών κεφαλαίων του Minsky περιγράφει με μεγαλύτερη ακρίβεια αυτό που έχουμε αλλού ονομάσει «πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο χρηματιστικό κεφάλαιο». Αυτή η χρηματοοικονομική διαμόρφωση είχε άμεσο αντίκτυπο στη διαδικασία της παραγωγής, δημιουργώντας περισσότερες ώρες εργασίας, απαιτώντας μεγαλύτερη προσπάθεια από τους εργαζόμενους και προκαλώντας αναγκαστική αύξηση στην προσφορά εργασίας που παρέχεται από τις οικογένειες (αν θέλετε, η μαρξιστική πλευρά της ιστορίας σχετικά με τον καπιταλισμό των διαχειριστών κεφαλαίων). Ο ρυθμός με τον οποίο έρεε το χρήμα από τα ταμεία προς τις χρηματοπιστωτικές αγορές επέτρεψε στις μη χρηματοοικονομικές επιχειρήσεις να εκδίδουν μετοχές πιο φθηνά, οι αποδόσεις των οποίων εξαρτιόνταν όλο και περισσότερο από κερδοσκοπικά κέρδη. Για τον Minsky, αυτή η εξέλιξη επισφράγισε το διαζύγιο μεταξύ των χρηματοπιστωτικών αγορών και της κεφαλαιακής ανάπτυξης: Φοβάμαι ότι αυτό είναι μόνο μέρος της ιστορίας, αφού συνδυάζεται με την «υπερεκμετάλλευση» των παραγωγικών επιχειρήσεων (Toporowski 2008). Με δεδομένη την ευκολία της επέκτασης των χρηματοοικονομικών επενδύσεων σε σχέση με την πραγματική επένδυση, οι τίτλοι ιδιοκτησίας εκδίδονταν σε πλεονασματικές ποσότητες σε σχέση με τις ανάγκες της βιομηχανικής και εμπορικής χρηματοδότησης. Τα χρήμα που συγκεντρώνονταν από αυτές τις εκδόσεις επενδύονταν σε βραχυπρόθεσμες χρηματοοικονομικές δραστηριότητες, προωθώντας μια σωρευτική ανοδική ανισορροπία στις τιμές των περιουσιακών στοιχείων, χωρίς κανένα μηχανισμό αυτο-ρύθμισης. Οι αγορές γίνονταν περισσότερο ρευστές και η υποτιθέμενη ποιότητα των περιουσιακών στοιχείων θεωρείτο ότι βελτιωνόταν. Αυτό οδήγησε σε μια αντιληπτή εκ των υστέρων διόγκωση στα μαξιλάρια ασφαλείας (Kregel 2008). Δεν είναι περίεργο το γεγονός ότι η αύξηση του χρέους προέκυψε κυρίως από τις χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά και όχι από τη φυσική επένδυση των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, αυτό μπορεί εν μέρει να είναι σε αντίθεση με το μοντέλο του Minsky πριν από το 1986, αλλά είναι συνεπές με την μεταγενέστερη περιγραφή του για τον καπιταλισμό των διαχειριστών κεφαλαίων.

Οι «μανιακοί αποταμιευτές», γοητευμένοι από την άνοδο στις τιμές των περιουσιακών στοιχείων που κατέχουν, μετατράπηκαν σε «υπερχρεωμένους καταναλωτές» λόγω της σχετιζόμενης κατάρρευσης της ροπής προς αποταμίευση στο εισόδημα: οι υψηλές (στα χαρτιά) αποταμιεύσεις παραχώρησαν τη θέση τους σε μειωμένες αποταμιεύσεις. Η χρηματιστηριακή μανία, αρχικά, και οι φούσκες στον στεγαστικό τομέα, αργότερα, τροφοδότησαν την επέκταση της κατανάλωσης στην πίστωση, καθιστώντας την

τελευταία μια νέα «αυτόνομη» μορφή της ζήτησης, που διατηρούσε τα κέρδη. Στη φρενίτιδα των subprime, το μοντέλο των δύο-τιμών ενδεχομένως να ενσωμάτωσε μέσα στην τιμή της ζήτησης των κεφαλαιουχικών περιουσιακών στοιχείων και την τιμή των κατοικιών. Ο αποπληθωρισμός των μισθών, ο πληθωρισμός των κεφαλαιουχικών περιουσιακών στοιχείων και η ολοένα πιο μοχλευμένη θέση των νοικοκυριών και των χρηματοοικονομικών εταιρειών ήταν συμπληρωματικά στοιχεία ενός διεστραμμένου μηχανισμού όπου η πραγματική αύξηση ήταν ποτισμένη από τοξική χρηματοδότηση. Παρ' όλα αυτά, είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι το «πλασματικό» κεφάλαιο είχε «μη-πλασματικές» συνέπειες, σε αντίθεση με τις συνήθεις μαρξιστικές αφηγήσεις και επιβεβαιώνοντας τις δεισδυτικές απόψεις του Minsky.

Αυτή η νέα διαμόρφωση του καπιταλισμού κατέστη εφικτή χάρη στο νέο ρόλο της κεντρικής τράπεζας ως δανειστής της πρώτης καταφυγής (De Cecco 1998) για τη στήριξη του πληθωρισμού στις τιμές των κεφαλαιουχικών περιουσιακών στοιχείων. Η κεντρική τράπεζα διαχειριζόταν τη δημιουργία της ρευστότητας με στόχο τη διατήρηση της συνεχούς αύξησης στις τιμές των περιουσιακών στοιχείων. Παράλληλα, διαβεβαίωνε τη βιωσιμότητα του σκιώδους τραπεζικού συστήματος και των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών. Μέσω του Greenspan, ο ποσοτικός μονεταρισμός μπήκε στο περιθώριο και αντικαταστάθηκε από μια πολιτική όπου το χρήμα ήταν διαθέσιμο σε απεριόριστες ποσότητες σε οποιοδήποτε επίπεδο επιτοκίων καθοριζόταν από την κεντρική τράπεζα. Η προσφορά χρήματος έγινε επίπεδη και, κατά κάποιο τρόπο, αναγνωρίστηκε ως μια ενδογενής διαδικασία ακόμη και από την κυρίαρχη τάση στην οικονομική επιστήμη. Κατ' ουσίαν, ήταν μια κατ' εξοχήν πολιτική διαχείριση της πραγματικής ζήτησης, χειραγωγώντας την υπερχρεωμένη κατανάλωση ως πυλώνα της αυτόνομης ζήτησης. Αυτός είναι και ο λόγος που είναι κατάλληλος ο όρος «ιδιωτικοποιημένος κεϋνσιανισμός». Ήταν δυνατόν, εξαιτίας της τραυματικής εμπειρίας των εργαζομένων, να έχουμε μείωση της ανεργίας χωρίς αύξηση των μισθών. Ωστόσο, η προκύπτουσα πλήρης απασχόλησης δεν χαρακτηριζόταν από αξιοπρεπείς μισθούς και σταθερές θέσεις εργασίας. Αντιθέτως, ήταν μια κατάσταση πλήρους υποαπασχόλησης, με την ανεργία να διαπερνά το απασχολούμενο εργατικό δυναμικό μέσω της εξάπλωσης της προσωρινής και ανεπίσημης/άτυπης απασχόλησης.

Ήταν μια δυναμική διαμόρφωση του καπιταλισμού ικανή να κατασκευάσει συναίνεση και να επιφέρει ηγεμονία. Ωστόσο, το χρέος των νοικοκυριών σε καμία περίπτωση δεν αντιστοιχούσε με μια κατάσταση οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας. Ο αμερικανός καταναλωτής της «υπερβολικής δαπάνης» ταυτιζόταν με τον αμερικανό μισθωτό «υπερβολικών ωρών εργασίας». Η αύξηση του χρέους είχε ως τελική αιτιολόγηση την ανεπάρκεια του εισοδήματος για τη στήριξη της κατανάλωσης των μη-μεταποιητικών προϊόντων και υπηρεσιών. Αυτό προκάλεσε κλιμάκωση των δαπανών, δημιουργώντας κέρδη για τον χρηματοπιστωτικό τομέα.

9. Συμπέρασμα

Αυτή η αντίστροφη ανάγνωση της ανάλυσης του Minsky μέσα από το πρίσμα της προσέγγισής του για τα στάδια του καπιταλισμού και τον χαρακτηρισμό της

νεοφιλελεύθερης εποχής εκ μέρους του ως τον καπιταλισμό των διαχειριστών κεφαλαίων, που βρίσκεται σε συμφωνία με την τοποθέτηση του Wray ότι αντί για μια «στιγμή Minsky» κατά την περίοδο 2007–2008, αυτό που έχουμε βιώσει είναι στην ουσία «μισός αιώνας Minsky» (Tyroigne και Wray 2013), προσθέτει ακόμη μεγαλύτερο βάρος στην οικονομική πολιτική του προσέγγιση, η οποία ήταν αιρετική απέναντι στον κεϋνσιανισμό, αλλά επίσης και στον μετακεϋνσιανισμό. Ο Minsky επιμένει ότι η άποψη του Keynes ήταν ότι ο καπιταλισμός είναι εγγενώς ελαττωματικός και ότι απαιτεί ρύθμιση, δημοσιονομική παρέμβαση και μια κεντρική τράπεζα που θα λειτουργεί ως δανειστής της έσχατης καταφυγής. Ο καπιταλισμός του ισχυρού κράτους είναι ανώτερος από τον καπιταλισμό της ελεύθερης αγοράς και οι οικονομικές πολιτικές των κυβερνήσεων Κένεντι-Τζόνσον είναι σίγουρα προτιμητέες από αυτές της κυβέρνησης Ρέιγκαν. Το πρόβλημα, ωστόσο, είναι ότι οι υποτιθέμενες κεϋνσιανές πολιτικές οδήγησαν σε μια οικονομία υψηλών κερδών/υψηλών επενδύσεων, όπου η πλήρης απασχόληση ήταν εφικτή μέσω της σπατάλης και των στρατιωτικών δαπανών σε βάρος της κοινωνίας και του περιβάλλοντος.

Αυτά τα όρια του τυποποιημένου κεϋνσιανισμού απορρέουν όχι μόνο από μια περιορισμένη κατανόηση της σκέψης και του έργου του Keynes, αλλά και από τις αντιφάσεις που υπάρχουν στον ίδιο τον Keynes. Το όραμα της οικονομικής πολιτικής του Minsky είναι πιο ξεκάθαρο στα τελευταία δύο κεφάλαια του «John Maynard Keynes». Στη δεκαετία του 1930 ο Keynes είχε προτείνει μια σχετικά συντηρητική προοπτική. Το όραμά του ήταν ότι οι επενδύσεις πρέπει να είναι σε τέτοιο βαθμό ώστε να εξασφαλίζουν πλήρη απασχόληση και η φορολογία να εξασφαλίζει μια λογική κατανομή του εισοδήματος. Ανέμιξε δύο πολύ διαφορετικές απόψεις: από τη μια μεριά την ανάγκη για κοινωνικοποίηση της επένδυσης και, από την άλλη, την εξάρτηση στην ελεύθερη κατανομή των πόρων από τον μηχανισμό της αγοράς μετά την επίτευξη της πλήρους απασχόλησης. Εδώ υπάρχει μια εμφανής ασυνέπεια. Η κεϋνσιανή διέξοδος από την κρίση ήταν, τουλάχιστον μέχρι ενός σημείου, πιστή προς αυτή την ερμηνεία του αντιφατικού Keynes. Η πολιτική «εν καιρώ πολέμου» έκανε σεβαστή την ύπαρξη μεγάλων δημοσιονομικών ελλειμμάτων που βοηθούσαν στην κερδοφορία των επιχειρήσεων. Η επένδυση συνοδεύτηκε από μια περιοριστική νομισματική πολιτική, με τους υψηλούς φόρους να επιδοτούν την ατομική κατανάλωση και τις χρηματικές μεταβιβάσεις. Όλα αυτά μετατράπηκαν σε αξιώσεις προς την παραγωγική ικανότητα. Η πλήρης απασχόληση αυτού του είδους, είπε ο Minsky, ήταν ένας σοσιαλισμός για τους πλούσιους. Οδηγούσε σε ένα άκαρπο πληθωριστικό δρόμο και στην επιδείνωση του κοινωνικού και βιολογικού περιβάλλοντος.

Όχι μόνο ήταν σε θέση ο Minsky να προβλέψει την (εσωτερική) διάλυση της κεϋνσιανής οικονομικής πολιτικής την δεκαετία του 1960 και τον επακόλουθο στασιμοπληθωρισμό, αλλά ήταν επίσης σε θέση να παρουσιάσει μια εναλλακτική οικονομική πολιτική, η οποία εξακολουθεί να είναι διορατική και σήμερα. «Εναλλακτική πολιτική» σημαίνει εδώ αντίθεση τόσο με τις πολιτικές λιτότητας όσο και με τις κλασικές πολιτικές για την τόνωση της πραγματικής ζήτησης μέσω των δημοσίων δαπανών και της μείωσης της φορολογίας). Η επένδυση δεν είχε πραγματικά κοινωνικοποιηθεί στην Χρυσή Εποχή του καπιταλισμού, όταν βιώσαμε μια οικονομική άνθηση μέσα από τις στρατιωτικές δαπάνες, ενώ η ατομική κατανάλωση κατέληξε σε σπατάλη. Ο Minsky πίστευε ότι έπρεπε να

επιστρέψουμε στα ερωτήματα του 1933, στα ερωτήματα του New Deal: για ποιους είναι διαμορφωμένο το παιχνίδι και ποιο πρέπει να είναι το είδος παραγωγής; Η απάντηση σε αυτές τις δυσκολίες επρόκειτο να βρεθεί σε μια πιο ριζοσπαστική προσέγγιση από αυτήν που υποστήριξε ο Keynes: στην κοινωνικοποίηση των «towering heights» και σε κορυφαίους τομείς της οικονομίας με κοινόχρηστη κατανάλωση. Αυτό το εγχείρημα απαιτούσε μεγαλύτερο και όχι μικρότερο ρόλο για το κράτος, μια χαμηλή και όχι υψηλή πολιτική ιδιωτικών επενδύσεων, σοβαρούς ελέγχους σχετικά με το πώς κινείται το κεφάλαιο και πώς χρηματοδοτούνται οι επενδύσεις και προκατάληψη εναντίον των γιγαντιαίων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων.

Τώρα που ένας σοβαρός επιχειρηματικός κύκλος βρίσκεται και πάλι ανάμεσά μας μαζί με μια μικρότερη ύφεση και δρομολογείται ένα σπирάλ αποπληθωρισμού του χρέους (Bellofiore, 2013), θα πρέπει να είμαστε πιο σοφοί από το να ασπάζομαστε απλά την άποψη ότι ένας παρεμβατικός καπιταλισμός είναι καλύτερος από έναν (υποτιθέμενο) καπιταλισμό της ελεύθερης αγοράς. Το βασικό ερώτημα παραμένει: ποιο είδος παρεμβατισμού είναι επιθυμητό; Η απάντηση του Minsky του 1975 μοιάζει απίστευτα διορατική και μάλιστα ακόμα περισσότερο διορατική μετά τη συντριβή του καπιταλισμού των διαχειριστών κεφαλαίων. Η κοινωνικοποίηση της επένδυσης του Minsky, χάρη στην αναφορά του προς το New Deal, δεν απέχει πολύ από μια κοινωνικοποίηση της χρήσης της παραγωγικής ικανότητας. Αναφέρεται στην ανάγκη του «ελέγχου» της χρησιμοποίησης των πόρων, ενώ η παραγωγή του μοιάζει πολύ με την «άμεσα κοινωνική» αξία χρήσης του Μαρξ. Είναι συμπληρωματική προς την κοινωνικοποίηση των τραπεζών και της χρηματοδότησης, καθώς και προς την κοινωνικοποίηση της εργασίας. Η σημασία αυτού του τελευταίου σημείου μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητή αν δούμε πώς το «κεϋνσιανό» κράτος πρόνοιας είναι μια εναλλακτική λύση για την προτιμώμενη οικονομική πολιτική του Minsky: μια πολιτική πλήρους απασχόλησης που καθοδηγείται από το κράτος ως άμεσος εργοδότης μέσω προγραμμάτων απασχόλησης πέραν της αγοράς και των ιδιωτικών επιχειρήσεων.

Το απώτερο δίδαγμα του Minsky είναι ότι έχουμε ανάγκη από διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις και όχι μόνο από επεκτατικές πολιτικές της ζήτησης. Από αυτή την άποψη, το εγχείρημα συγκλίνει με εκείνο του Mazzucato στο «The Entrepreneurial State» (Mazzucato 2013): το θέμα δεν είναι μόνο να ενεργοποιήσουμε τον δημόσιο τομέα αλλά και να επανεξετάσουμε το ρόλο του. Παραφράζοντας τον Schumpeter στην πρώτη έκδοση του βιβλίου του «Θεωρία της Οικονομικής Ανάπτυξης», το κράτος πρέπει να είναι κατά κύριο λόγο ο παράγοντας της «δημιουργικής κατασκευής»: να διαμορφώνει τα δεδομένα, την αγορά και τα θεσμικά όργανα, αντί να περιορίζεται στην προσαρμογή της εξωτερικής δυναμικής της αγοράς. Κατά την άποψή μας, αυτό απαιτεί, όπως στην εποχή του Ρούσβελτ, να αναγνωρίσουμε τη θετικότητα της ισχυρής εργασίας μαζί με το ισχυρό κράτος και την ισχυρή τράπεζα. Επιτρέποντας χώρο στις κοινωνικές συγκρούσεις βοηθά τα κοινωνικά υποκείμενα να πιέσουν «από τα κάτω» το κράτος και την αγορά, ενώ το κράτος παρέχει «από τα πάνω» μια μεγάλη ώθηση στην αγορά, έτσι ώστε να αναδυθεί μια πιο δυναμική και ισότιμη κοινωνία.

Πηγές

Bellofiore, R. 2013. "Two or Three Things I Know About Her: Europe in the Global Crisis, and Heterodox Economics," *Cambridge Journal of Economics*, special issue, "Prospects for the Eurozone," n. 3, pp. 497–512.

Bellofiore, R. and Vertova, G. 2006. "Lost in Space? The Geographical and Political Dimension of Uneven Capitalist Development," In *The Changing Economic Geography of Globalization*, edited by G. Vertova. London, Routledge, pp. 23–44.

De Cecco, M. 1998, "The Lender of Last Resort," CIDEI Working Paper No. 49, Università di Roma "La Sapienza."

Kalecki, M. 1943, "Political Aspects of Full Employment," *Political Quarterly*, 14, 4: 322–31, in *Collected Works of Michał Kalecki*, Volume I, *Capitalism: Business Cycles and Full Employment*, edited by J. Osiatinsky, Clarendon Press, Oxford, 1990, pp. 347–56.

Kalecki, M. and Kowalik, T. 1971, "Osservazioni sulla 'Riforma Cruciale,'" *Politica ed Economia*, 2–3, 190–96, in *Collected Works of Michał Kalecki*, Volume II, *Capitalism: Economic Dynamics*, edited by J. Osiatinsky, Clarendon Press, Oxford, 1991, pp. 467–76.

Kregel, J. 2008, "Minsky's Cushions of Safety: Systemic Risk and the Crisis in the U.S. Subprime Mortgage Market," Public Policy Brief, no 93A, Levy Economics Institute of Bard College.

Mazzucato, M. 2013, "The Entrepreneurial State," Anthem Press, London.

Minsky, H.P. 1975 (2008a), "John Maynard Keynes," McGraw Hill, New York.

_____ 1981, "The Breakdown of the 1960s Policy Synthesis," *Telos*, n. 50 (Winter 1981–1982), pp. 49–58.

_____ 1982, "Schumpeter and Keynes: Dissimilar Twin Revolutionists," *Hyman P. Minsky Archive*. Paper 322. http://digitalcommons.bard.edu/hm_archive/322 (last accessed 29/9/2014)

_____ 1986a, "Money and Crisis in Schumpeter and Keynes," In *The Economic Laws of Motion of Modern Society. A Marx-Keynes-Schumpeter Centennial*, edited by H.J. Wagener and J.W. Drukker, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 112–22.

_____ 1986b, (2008b), "Stabilizing an Unstable Economy," McGraw Hill, New York.

_____ 1990, "Schumpeter and Keynes: Finance and Evolution," In *Evolving Technology and Market Structure. Studies in Schumpeterian Economics*, edited by A. Heertje and M. Perlman. The University of Michigan Press, Ann Arbor, pp. 51–74.

_____ 1993, "Schumpeter and Finance," In *Market and Institutions in Economic Development: Essays in Honor of Paolo Sylos Labini*, edited by S. Biasco, A. Roncaglia, and M. Salvati, Macmillan, London.

_____ 1996, "Uncertainty and the Institutional Structure of Capitalist Economies," *Journal of Economic Issues*, n. 2, pp. 357–68.

Robinson J. 1972, "The Second Crisis of Economic Theory," *The American Economic Review*, n. 1/2. (Mar.–May, 197), pp. 1–10.

Toporowski, J. 2008, "Excess Capital and Liquidity Management," Levy Economics Institute Working Papers, n. 549.

Tymoigne, E. and Wray, L.R. eds. 2013, "The Rise and Fall of Money Manager Capitalism: Minsky's Half Century from World War Two to the Great Recession," Routledge, London.